

Introducció a l'art del Renaixement

Xavier Belanche

Març de 2020

Resum

Breu introducció a l'art del Renaixement

Introducció a l'art del Renaixement

Després d'un viatge per les civilitzacions i cultures de l'Àfrica subsahariana, d'Oceania, de l'Àsia oriental i l'Amèrica Precolombina, tornem a Occident, en un moment considerat com el més important de la seva història, ja que aquest representarà el principi d'una travessia que tindrà com a final inevitable un punt de fuga conegut com a *modernitat* al segle XIX (i que coincidirà amb el final del primer curs de la matèria d'Història i fonaments de les arts). El Renaixement no serà només un moviment artístic (amb noms d'artistes que formen part del nostre imaginari del geni creador) que sorgeix a l'actual Itàlia a principis del segle XV, sinó també una transformació transversal del món de la cultura així com del coneixement científic a gran part d'Europa.

Antecedents

Els antecedents del Renaixement els hem de trobar, paradoxalment, a les etapes finals de l'Edat Mitjana. Des d'un punt de vista acadèmic, resulta

difícil comprendre aquesta transformació d'una cultura, la que engloba el llarg temps (mil anys) d'una època antigament (i injustament) considerada com a època de retrocés cultural, de fosc -l'Edat Mitjana- a la llum i esplendor artístic del Renaixement. La descripció generalista d'una determinada etapa de la humanitat no permet contemplar ni els matisos ni les contradiccions. Al llarg de l'Edat Mitjana van succeir-se intents de mantenir, preservar i recuperar la grandesa i importància de l'Antiguitat clàssica, com va ser la *Renovatio Carolingia*, promocionada per l'emperador Carlomagne al llarg dels segles VIII i IX, aixó com també les primeres -i febles- manifestacions renaixentistes al llarg de l'etapa del Romànic del segle XII. Si bé aquests intents van ser aïllats i efímers, demostrava que la cultura clàssica es mantenia viva en el pensament d'Occident. Per aquest motiu no podem parlar només i únicament del *Renaixement* com un fenomen únic, com si fos un bloc històric que apareix del no-res, sinó que podem parlar de diferents intents de *renaixements* de la cultura clàssica de l'Antiguitat (Grècia i Roma), dels quals, el que va originar-se a Itàlia, va ser el definitiu i el més important.

L'humanisme

Una altra fita que va contribuir a definir el camí a la consolidació de la recuperació de l'Antiguitat Clàssica va ser el moviment conegut com a *humanisme*. Un dels conceptes que regeix el pensament de l'Edat Mitjana és el *teocentrisme*, és a dir, la fenomenologia de l'univers, des de la partícula més ínfima i invisible a l'estrella solar, estava governat i dirigit per Déu. El canvi transcendental que promou l'humanisme serà la separació de Déu de la ciència i la cultura i, per tant, establir les bases de l'antropocentrisme, l'individu i les seves necessitats com a centre de l'univers. En altres paraules, els primers passos de la individualitat que es consolidarà definitivament a l'Edat Moderna (principis del segle XIX). D'altra banda, l'humanisme va permetre el redescobriment de molts tractats de la cultura clàssica -filosòfics, literaris, artístics o científics- que van seduir la imaginació dels artistes, principalment, italians, a principis del segle XV. I en tercer lloc, i no menys important, van inaugurar una nostàlgia o melancolia per un passat -l'Antiguitat clàssica- que només els hi va arribar en la forma de ruïnes. Recordeu que l'antiga ciutat de Roma mantenia part del seu antic esplendor a través de les seves ruïnes, amagades sota la natura i el pas del temps. De fet, tres noms responsables del canvi i consolidació del Renaixement, Brunelleschi, Donatello i Masaccio, van visitar Roma en diferents ocasions per aprendre de primera mà els seus tresors arquitectònics i escultòrics oblidats al llarg de l'Edat Mitjana.



Figura 1: *Carlomagne, envoltat dels seus principals col·laboradors, rep Alcuí de York que li presenta els manuscrits escrits pels seus monjos.* Obra de Victor Schnetz. Font: Wikipedia



Figura 2: *L'escola d'Atenes*, fresc de Rafael. Font: Wikipedia

Florència

Al segle XV, si bé ens referim sempre a Itàlia com a zona geogràfica on va produir-se, consolidar-se i propagar-se el Renaixement, existien només ciutats-estats (Itàlia, com a territori políticament i socialment unificat, no esdevindrà fins al segle XIX) amb un poder econòmic i polític molt important. D'aquesta ciutat-estat cal assenyalar en primer lloc Florència. En aquells moments, Florència representava la ciutat-estat més avançada d'Europa si entenem per aquella que sobresurt (i s'escapa) del context medieval. És, per això que, el primer Renaixement conegut com a *Quattrocento* es situarà a Florència.



Figura 3: Xilografia de de la ciutat de Florència a l'any 1493, de Hartmann Schedel. Font: Wikipedia

Un primer exemple del *Quattrocento* el trobareu en la decoració de les portes del baptisteri de Florència. Obra de Ghiberti (va guanyar el concurs que es va convocar a la ciutat l'any 1401 entre set aspirants, dels quals un d'ells va ser Filippo Brunelleschi), el procés de treball mostrava una manera completament diferent dels mestres artesans de l'Edat Medieval, amagats en l'anonimat. El salt envers les pràctiques anteriors no només es limitaran a continuar en la millora i exploració de noves tècniques, sinó que, sobretot, incorporaran el pensament intel·lectual com a determinant de la tasca manual. És el moment d'introduir la figura de Filippo Brunelleschi.

Brunelleschi

Considerat el primer gran arquitecte del Renaixement, Filippo Brunelleschi serà conegut per la seva obra més cèlebre (i visible) de la ciutat: la



Figura 4: *El sacrifici d'Isaac*, la peça presentada al concurs per decorar les portes septentrionals del baptisteri de Florència. Obra de Ghiberti. Actualment, al Museu Bargello. Font: Wikipedia

cúpula de la catedral de Florència. Però serà també el responsable de la invenció d'una abstracció gràfica que determinarà la pintura d'Occident fins al segle XIX, la *perspectiva*.



Figura 5: Santa Maria del Fiore, amb la cúpula dissenyada per Brunelleschi.
Font: Wikipedia

Seria més que convenient que veieu, a continuació, un fragment del documental *El coneixement secret*, comentat per l'artista britànic David Hockney sobre la invenció de la perspectiva per Brunelleschi cap a l'any 1415, on podreu veure una demostració tècnica de les eines que va utilitzar l'artista, intel·lectual i arquitecte florentí per conceptualitzar la representació de l'espai tridimensional en el pla pictòric.

La primera pintura en la qual podem veure la tècnica de la perspectiva lineal correspon a *La Trinitat*, d'un jove Masaccio, cap a l'any 1425, poc abans de morir. Contemplar-la és apreciar, no només el motiu de la representació, sinó la creació de la sensació il·lusòria de profunditat de l'espai creat per l'artista d'acord amb els ensenyaments de Brunelleschi: un punt de fuga on convergeix un conjunt d'eixos que permeten ubicar correctament les diferents formes de la pintura. L'obra de Masaccio va obrir la porta a un nou grup de joves pintors que van consolidar la pintura florentina del *Quattrocento*: un domini de la línia per sobre del

color, la creació d'ambients a través de la llum i l'habilitat de representar el volum de les figures, com les *madonnas* de Piero della Francesca o els *puttis* (amorets) de Fra Filippo Lippi.

Leon Battista Alberti

Si bé hem reiterat la importància que va significar la separació de la religió de les pràctiques culturals i científiques gràcies al moviment de l'*humanisme*, això no es va traduir en una ruptura instantània o immediata a escala del continent europeu. Recordeu, per exemple, les figures de Giordano Bruno, mort cremat per la Inquisició el 1600, o el més popular, el de Galileo Galilei, qui va ser jutjat per la Inquisició l'any 1632 per defensar les teories de Copèrnic (judici que no va ser anul·lat fins a l'any 1992!). De fet, molts dels artistes que formaren part del Quattrocento i que van contribuir significativament en el desenvolupament de les arts van estar molt lligades o adscrites a l'església. La figura més rellevant va ser Leon Battista Alberti, qui va dedicar els seus esforços a teoritzar sobre la pràctica artística: el *De Statua*; el *De re aedificatoria*, en el que es recuperen i es reformulen els plantejaments de l'arquitecte romà Vitrubio; i el *De pictura*, escrit l'any 1435 i on va introduir un concepte nou: la *imitatio*, en el qual anima a l'artista a veure la naturalesa com l'únic model de referència; imitar-la correctament correspondrà a l'excel·lència de l'obra.

On rau la modernitat i importància del Renaixement?

En comparació a altres èpoques que heu estudiat fins aleshores, la modernitat del Renaixement la podem trobar en molts aspectes. Per una banda tenim l'atreviment dels artistes en el moment d'executar les seves obres. Per exemple, el *David* de Donatello, realitzada en bronze cap a l'any 1440 per al palau dels Medici (família molt rica i influent que va dedicar part de la seva fortuna a promoure projectes i a envoltar-se dels millors artistes i, per tant, inaugurant la tasca del mecenatge de l'art), és un exemple de perfecció tècnica, amb unes formes tan sinuoses i completament despul·lat, com algunes de les escultures de l'Antiguitat Clàssica. D'altra banda la temàtica ja no es limita al relat religiós, com ho tenia al llarg de l'Edat Medieval, sinó també veureu com el retrat i el discurs mitològic va guanyant terreny. Un exemple d'això últim el trobareu en una de les obres més populars i conegudes del Renaixement, *El naixement de Venus*, de Sandro Botticelli. Lògicament, una correcta interpretació del quadre no és possible sense un bon coneixement de la literatura clàssica.

Però altres factors van contribuir a la modernitat del Renaixement. La



Figura 6: Santa Maria Novella, Florència. Per encàrrec de Rucellai, el 1456 Alberti projectà la finalització de la façana de l'església de Santa Maria Novella, que havia quedat inacabada el 1365 al primer nivell d'arcades. Font: Wikipedia



Figura 7: *El David*, de Donatello. Font: Wikipedia

invenió de la impremta l'any 1452 va permetre la divulgació dels ideals de la cultura clàssica; les tècniques de l'estampació van permetre un ràpid desenvolupament del gravat i, per tant, de la comunicació visual. D'altra banda, artistes i pensadors van viatjar fins a Itàlia per conèixer de primera mà el nou esperit artístic i cultural. Un dels artistes que van fer una aportació decisiva va ser l'alemany Albert Durer. Finalment hem de parlar de la necessitat de les monarquies europees de comptar al seu costat de les figures més rellevants del nou art. Va ser el cas de Leonardo da Vinci en la cort del monarca francès Francesc I.



Figura 8: Albrecht Dürer. *La malenconia*, 1514. Font: Wikipedia

Cinquecento

Si el segle XV, també conegut com a *Quattrocento*, representa el domini intel·lectual i artístic de la ciutat-estat de Florència, el *Cinquecento* representarà un canvi de centre. El poder passa a Roma de les mans de la Església, i es concentra en la figura del Papa. Tots els coneixements del *Quattrocento* precediran el *Cinquecento*, però els artistes d'aquesta última etapa del Renaixement portaran els dominis i aspiracions de l'Art a un nivell mai vist, superior a tot el que s'havia fet amb anterioritat.



Figura 9: *Moisés*. Mausoleu de Juli II. Miquel Àngel. Font: Wikipedia

Parlar del Cinquecentto és referir-se a tres noms que ja han quedat gravats en la memòria d'Occident, però també de la història de la humanitat: Leonardo da Vinci, Rafael i Miquel Àngel.

Leonardo da Vinci

Leonardo representarà l'ideal d'artista, humanista i científic. De les diferents i múltiples recerques que va deixar-nos Leonardo en la forma de dibuixos, anotacions i pintures, caldria destacar la seva mirada crítica davant del sistema de la perspectiva lineal de Brunelleschi. Leonardo crearà la perspectiva àrea i la tècnica coneguda com a *sfumato* una nova manera de representar la profunditat en el pla més enllà del rigor geomètric i detallista de la pintura del Quattrocento. Un exemple cèlebre de l'ús d'aquesta tècnica per Leonardo la trobarem en *La Gioconda*, retrat on convergeixen les dues tècniques. La primera d'elles, la perspectiva aèria, consistia a crear la sensació de profunditat a través del color, no de la geometria. Dit d'una altra manera, a mesura que les formes representades en un quadre s'allunyen del primer terme, la tonalitat cromàtica es torna més tenue, més freda i borrosa. Si observeu el famós retrat del somriure indefinit, el blau del paisatge de fons es torna cada vegada més clar i imperceptible fins a difuminar-se en la llunyania. Quant a la tècnica del *sfumato* fa referència als contorns gens definits de les formes representades.

Una lectura més atenta d'aquestes dues tècniques pictòriques de Leonardo mostren ja no només un estudi i observació de la natura com dels models de l'Antiguitat Clàssica, tal com es proclamava al Quattrocento, sinó també la necessitat urgent de transcendir aquestes fronteres. Leonardo, Rafael i Miquel Àngel van representar aquesta ampliació dels marges del Quattrocento i, dels tres, cal aturar-se una bona estona en la figura de Miquel Àngel, artista que, per a molts historiadors, és considerat un dels més grans, decisiu i influent de tot el temps... bé, fins al segle XX, quan aparegui en escena Marcel Duchamp.

Miquel Àngel

La figura del geni artístic de Miquel Àngel està lligada a les tres disciplines de les Belles Arts: l'arquitectura (la cúpula de la basílica de Sant Pere), l'escultura (el *David* o la *Pietat*) i la pintura (la Capella Sixtina). En les tres àrees de l'Art l'obra de Miquel Àngel van significar una inflexió: la barrera del classicisme que va inspirar i modelar el Renaixement i l'obertura a un nou escenari cultural, el *Manierisme*, i, finalment, anticipar un altre estat



Figura 10: *La Gioconda*, de Leonardo da Vinci. Font: Wikipedia



Figura II: *L.H.O.O.Q.*, per Marcel Duchamp. Font: Wikipedia

anímic d'Europa conegut com el *Barroc*.

Però abans d'entrar en la nova etapa del Manierisme, veieu quin són els trets més representatius de les obres de Miquel Àngel.

En primer lloc cal parlar de la *força* com a element dominant del llenguatge artístic de Miquel Àngel. El *David* o el *Moisés* de la tomba del papa Juli II. Però aquesta força no es limitarà només a l'escultura. La podem reconèixer a les pintures del sostre de la Capella Sixtina, on els personatges que ocupen les diferents escenes estan representades amb un llenguatge escultòric, volumètric. Però no només està la força, sinó en l'expressió del cos humà. Les posicions són cada vegada més agosarades, complexes, tenses, mai vistes abans. La representació de la forma estava per sobre del tema representat. I aquesta obsessió cap a la forma inaugurarà el *Manierisme*.



Figura 12: *David*, de Miquel Àngel. Font: Wikipedia

Manierisme

El Manierisme és, en termes cronològics, el corrent artístic que va dominar l'últim Renaixement a Europa a partir de l'any 1530. Va desenvolupar-se tant al camp de l'arquitectura, l'escultura i la pintura. El Manierisme serà el trencament definitiu amb les idees d'ordre, de lògica, claredat, proporció i equilibri que van inspirar les formes clàssiques del Renaixement.

Anàlisi de dues obres clau del Renaixement

Per finalitzar, llegiu a continuació l'anàlisi de dues obres representatives del Renaixement: per una banda, *La Trinitat* de Massaccio (Quattrocento) i *La pietat* de Miquel Àngel (Cinquecento).

La Trinitat de Massaccio

Davant de l'obra de Massaccio, ubicada en un dels murs de l'església de Santa Maria Novella de Florència, un aspecte diferenciador respecte a les obres que heu anat estudiant i analitzant fins a arribar al Renaixement, és la sensació de profunditat espacial de l'escena. Aquest efecte visual és també conegut com a *Trompe-l'oeil* (no té traducció al català). El mur no apareix com a tal davant els nostres ulls sinó com un espai on apareixen voltes, columnes, altars, figures... fictícies! Tot és un joc d'illusions; no hi ha profunditat sinó un engany dels ulls que el jove Massaccio va aconseguir gràcies al magisteri de Brunelleschi sobre la idea i pràctica de la perspectiva.

A l'escena es representen Déu, Crist a la creu i l'Esperit Sant. La composició general és d'una forta simetria on l'eix vertical se situa en la figura de Déu i en la de Crist crucificat. Aquesta simetria ve recolzada per la situació de les altres presències de l'escena (la Verge Maria i Sant Joan, i sota, els donants i mecenes de l'obra, els Lenzi o Berto i Sandra Bondeario) i de la distribució dels elements arquitectònics (columnes, cornises i volta de canó).

Sota les figures dels mecenes, a un nivell inferior de l'escena principal, com si fos part de l'edifici, un altar amb columnes corínties i una tomba amb un esquelet, en la que pot llegir-se, *io fu già quel che voi siete: e quel chi son voi ancor sarete* (Jo vaig ser el que sou fa temps: i el que sóc ara ho sereu vosaltres).

La Trinitat de Massaccio és una pintura mural sobre una construcció gòtica



Figura 13: Il Bronzino. *Venus, Cupid, la Follia i el Temps*. Font: Wikipedia

(encara que tingui una façana clàssica realitzada per Leon Battista Alberti). I aquí l'obra se separa del fet vell, el gòtic, del fet nou, el Renaixement: la representació no està subjecte a la construcció gòtica. Dit d'una altra manera, l'obra de Massaccio ja no serveix com a ornament arquitectònic sinó que ha guanyat en autonomia.

Tota la composició té un contingut religiós i representa el camí cap a la salvació eterna de l'ésser humà des del moment mateix de la mort fins a la vida eterna a través de la redempció de Crist. Però aquest relat religiós on conviuen la divinitat i la societat civil (representada aquí pels mecenes de l'obra), és també un manifest de la nova pintura i de la nova arquitectura.

La *Pietat*, de Miquel Àngel.

La *Pietat* de Miquel Àngel forma part dels quatre grups escultòrics sobre un mateix tema. Va ser realitzada entre els anys 1498 i 1499, quan només comptava amb vint-i-quatre anys, com encàrrec de l'ambaixador francès a Roma.

Un primer element d'anàlisi és la disposició de les dues figures humanes, la de la Verge Maria i la de Jesús. No és difícil identificar una composició triangular que transmet un fort equilibri (accentuat per l'horitzontalitat del cos de Jesús) i, al mateix temps, un sentit harmònic del conjunt.

Un altre element clau és la representació de les formes. El detall anatòmic del cos de Jesús, els plecs de la roba de Maria i, l'expressió del rostre dels dos, transmeten una elegància i bellesa del conjunt que contrasta amb el dramatisme de l'escena. És important constatar que la peça escultòrica està realitzada amb marbre, un material que, davant de l'obra clàssica de Miquel Àngel, perd el seu pes fins a fer-lo intangible.

La temàtica és clarament religiosa: Crist mort sobre la falda de la seva mare, la Verge, que apareix molt més jove que el seu propi fill. Però aquest dramatisme del relat del Nou Testament es veurà alleugerat i sublimat per la bellesa del conjunt. La representació del cos de Crist està molt més a prop de la representació dels Déus del Classicisme de l'Antiguitat clàssica que no pas de cap representació de la mateixa temàtica al llarg del Romànic o del Gòtic. Miquel Àngel formarà part del *neoplatonisme*, moviment que va determinar la renovació i modernització de l'art.

La *Pietat* va formar part de la capella de l'ambaixador de França i no es va traslladar al lloc que ocupa avui dia (la basílica de sant Pere de Roma) fins al segle XVIII, moment que va transformar-se, pels seus incomputables

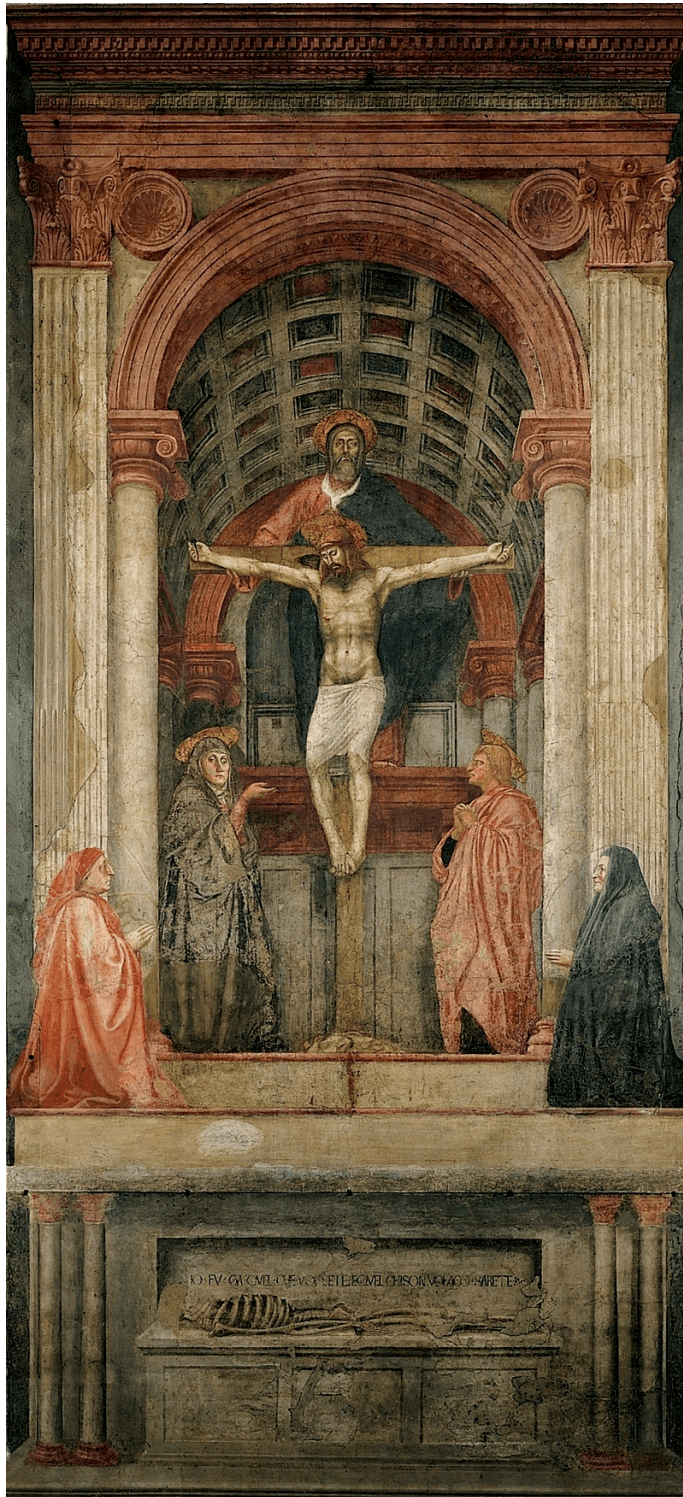


Figura 14: *La Trinitat*, de Masaccio. Font: Wikipedia



Figura 15: La *Pietat*, de Miquel Àngel

admiradors, en una de les icones universals, ja no només de la història de l'Art sinó de la humanitat.